

A stylized black and white graphic of a globe, showing the continents of Europe and Africa. The globe is partially obscured by the text 'STUDIA GEOHISTORICA'.

STUDIA
GEOHISTORICA

NR 05|2017 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska,
Tomasz Panecki, Mateusz Zawadzki, Tomasz Związek (sekretarz redakcji)

Redakcja działu Atlas Fontium

Arkadiusz Borek, Marek Stoń

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

Hanna Grygielska-Michalak, Julia Szotysek, Paweł Kucypera, Karolina Frank, autorzy

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 5

Katarzyna Błachowska, Hennadij Boriak, Jarosław Centek, Robert Ištók, Andrzej Janowski, Tomasz Jaszczóft,
Jolanta Korycka-Skorupa, Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Łojko, Henryk Olszar, Marta Piber-Zbieranowska,
Zbigniew Podgórski, Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Marek Sobczyński, Izabela Sołjan, Michał Targowski,
Michał Zwierzykowski

Redakcja map

Tomasz Panecki, autorzy

Adres Redakcji

Zakład Atlasu Historycznego
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa

Strona internetowa

studiageohistorica.pl
Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym
Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: fragment *Mapy topograficznej wojskowej i statystycznej części Wielkopolski [...]*,
skala: ok. 1:75 000, 1807–1812, Archiwum Państwowe w Poznaniu (sygn. M.w.36), Biblioteka Raczyńskich
w Poznaniu (sygn. M II 797)

Skład i łamanie: Konrad Byzdra

© Copyright by PTH & KUL

ISSN 2300-2875

Nakład 130 egz.

Warszawa 2017

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Stanisław Arnold

Geografia historyczna, jej zadania i metody (Wstęp)

(uwagi wstępne: Tomasz Siewierski, opracowanie: Marcin Morawiec) 7

Jan Śniadecki

O Mappie Krajowej

(uwagi wstępne: Beata Konopska, opracowanie: Michał Bąk, Beata Konopska) 20

Artykuły • Articles and theses

Tomasz Związek, Tomasz Panecki

Osadnictwo ołęderskie w badaniach nad rekonstrukcją szesnastowiecznego zalesienia
na przykładzie okolic Nowego Tomysła

The Usage of 18th c. Dutch-type Settlement in the Context of Afforestation Reconstruction

for Early Modern Times on the Example of Nowy Tomysł Vicinities 29

Kamil Nieścioruk

Z problematyki kartograficznej wizualizacji danych historycznych
na przykładzie zachodniogalicyskich cmentarzy wojennych

Cartographic Visualisation of Historical Data

on the Example of the Western Galicia War Cemeteries 63

Zbigniew Babik

W obronie kartografii. Polemika wokół lokalizacji i identyfikacji jezior luboskich

In Defense of Cartography. A Polemic over Localization and Identification of Lubosz Lakes 79

Alexey A. Frolov

Creating Large-Scale Historical Maps in Russian Historiography (20th–21st Centuries).

Methodical Approaches

Tworzenie wielkoskalowych map historycznych w rosyjskiej historiografii XX i XXI w.

Aspekty metodyczne 94

Ewelina Siemianowska

O przewłokach raz jeszcze

Once more on the Subject of Portages 115

Henryk Rutkowski

Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.

The Mazovian-Lithuanian Border between Wizna and Grodno from 1358 140

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Średniowieczne i wczesnonowoczesne młyny ziemi liwskiej (Młyny na Czerwonce)
Medieval and Early Modern Times Mills of the Liw Area (Mills on the River Czerwonka) 156

Agata Mirek

Female Orders and Congregations in Poland in the 19th and 20th Centuries
Zakony żeńskie na ziemiach polskich w XIX i XX wieku 176

Piotr Eberhardt

Polskie Imperium Słowiańskie według map Stanisława Wendekera z 1939 r.
i Konfederacji Narodu z 1941 r.
The Polish Slavonic Empire according to the Maps of Stanisław Wendeker of 1939
and the Confederation of the Nation of 1941 190

Atlas Fontium

Atlas Fontium
(Marek Stoń) 201

Ewa Kobylińska

Admisje notarialne w diecezji płockiej u schyłku średniowiecza
Admissions of Notaries Public in the Diocese of Płock in the Late Middle Ages 204

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

O rzece i wodzie w życiu codziennym człowieka średniowiecza, red. S. Moździoch, K. Chrzan,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku
i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2015 (Spotkania Bytomskie VIII)
(Rafał Kubicki) 223

Urszula Sowina: Water, Towns and People. Polish Lands against a European Background
until the Mid-16th Century, Frankfurt am Main 2016
(Katalin Szende) 226

Archeologie a letecké laserové skenování krajiny / Archaeology and Airborne Laser Scanning
of the Landscape, ed. M. Gojda, J. John i in., Plzeň 2013
(Grzegorz Szalast) 234

Joanna Plit: Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany, Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Warszawa 2016 (Prace Geograficzne, 253)
(Jan A. Wendt) 240

Edward Brooke-Hitching: The Phantom Atlas. The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps,
SIMON & Schuster, London i in. 2016
(Lucyna Szaniawska) 243

Słownik wsi śląskich w średniowieczu, vol. 1: Powiat lubiński, red. Dominik Nowakowski, authors: Dagmara Adamska, Agnieszka Latocha, Dominik Nowakowski, Aleksander Paroń, Marcin Siehankiewicz, Robert Sikorski, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2014
(Joachim Stephan) 249

Bożena Degórska: Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016
(Urszula Myga-Piątek) 252

Janusz Szyszka: Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Societas Vistulana, Kraków 2016 (Maiestas – Potestas – Communitas, 5)
(Bohdan Smereka) 260

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Interdyscyplinarne Seminarium Naukowe „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XIX do początku XXI wieku” – Toruń, 26 maja 2017 r.
(Dariusz Brykała) 275

Konferencja naukowa „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego” – Łódź, 22–23 czerwca 2017 r.
(Łukasz Musiaka) 277

„Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”. XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Toruń–Grudziądz, 13–15 października 2016 r.
(Jerzy Ostrowski) 282

II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r.
(Jarosław Suproniuk) 287

XX Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna „Onomastyka – Neohumanistyka – Nauki Społeczne” – Kraków, 21–23 września 2016 r.
(Michał Gochna) 295

39. Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna „Wizualizacja kartograficzna w nauce i praktyce” – Zwierzyniec, 26–28 września 2016 r.
(Kamil Nieścioruk) 297

Tematyka historii kartografii na konferencji kartograficznej w Zwierzyncu w dniach 26–28 września 2016 r.
(Lucyna Szaniawska) 299

Spis treści

Seminarium „Historia środowiskowa. Teoria i praktyka” – Warszawa, 23 listopada 2017 r. (Michał Słomski)	304
--	-----

Pro memoria

Andrzej Tomczak (1922–2017)	307
-----------------------------------	-----

* * *

Instrukcja dla autorów • Guidelines for Authors	309
---	-----

i wielodyscyplinarnym charakterem, co widoczne było nie tylko w szerokim wachlarzu dziedzin badawczych reprezentowanych przez prelegentów, ale przede wszystkim w ogromnym zróżnicowaniu tematycznym wystąpień, które bardzo często odbiegały pod tym względem od głównego nurtu badań geograficzno-historycznych. Uwzględniając jedynie merytoryczne argumenty, taki stan rzeczy można tłumaczyć atrakcyjnością krajobrazu kulturowego jako tematyki badawczej i konferencyjnej. Znaczna liczba uczestników, a także zróżnicowanie reprezentowanych podejść badawczych i ośrodków naukowych pozwalają mieć nadzieję na dalszą integrację środowiska, podejmowanie ciekawych inicjatyw naukowych i organizację kolejnych konferencji poświęconych geografii historycznej. ■

Łukasz Musiaka
(Łódź)

**„Kartografia wojskowa krajów
Młodszej Europy XVI–XX wieku”.
XXX Ogólnopolska Konferencja
Historyków Kartografii – Toruń–
Grudziądz, 13–15 października 2016 r.**

Na jubileuszową, XXX Ogólnopolską Konferencję Historyków Kartografii jej organizatorzy zaprosili uczestników do Torunia, który ma długie tradycje goszczenia spotkań z tego cyklu. Pierwszy raz historycy kartografii oraz kolekcjonerzy i miłośnicy dawnych map spotkali się tu już w 1978 r., na IV Konferencji poświęconej mapom archiwalnym, a po dziewięciu latach – na XII Konferencji, której tematem były dzieje kartografii fortecznej. Podobnie jak wówczas, obok Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN miejscowym współorganizatorem był Instytut Historii

i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Od 2011 r. działa w nim Zakład Historii Wojskowej, z którego inicjatywy jako przewodni temat konferencji wybrano kartografię wojskową krajów Młodszej Europy XVI–XX w., czyli obszaru zdefiniowanego przez Jerzego Kłoczowskiego jako państwa basenu Morza Bałtyckiego oraz Czechy i Węgry. Była to w znacznym stopniu kontynuacja tematu omawianego na dużej międzynarodowej konferencji pt. „Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej XVI–XX wieku”, zorganizowanej w Toruniu w październiku 1994 r. przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika oraz Wyższą Szkołę Oficerską Wojsk Rakietowych i Artylerii.

W dwupółdniowych obradach XXX Konferencji wzięło udział 38 zarejestrowanych osób oraz kilkunastu gości zaproszonych na sesję inauguracyjną. Tradycyjnie byli to przede wszystkim pracownicy wyższych uczelni, instytutów PAN oraz bibliotek naukowych, archiwów i muzeów, a ze względu na tematykę także przedstawiciele kartografii wojskowej. Nowością było wydzielenie w programie wystąpień przygotowanych głównie przez studentów oraz doktorantów uniwersytetów w Szczecinie, Toruniu i Lublinie. Ta część, nazwana „Panelem studenckim”, odbyła się pierwszego dnia w Muzeum im. ks. Władysława Łęgi w odległym o ponad 50 km Grudziądzu. Po powrocie do Torunia, drugiego i trzeciego dnia obradowano już w siedzibie Wydziału Historii i Archiwistyki UMK w dzielnicy uniwersyteckiej na przedmieściu Bielany. Łącznie w czasie grudziądzkiego panelu oraz czterech sesji tematycznych w Toruniu wygłoszono 29 referatów i komunikatów dotyczących (z paroma wyjątkami) dziedziny kartografii oraz obszaru i zakresu czasowego określonego w tytule konferencji.

Na panel studencki złożyły się: referat wprowadzający, dwanaście piętnastominutowych wystąpień studentów i doktorantów oraz specjalna prelekcja nestora

toruńskich archiwistów i historyków kartografii Andrzeja Tomczaka. Po powitalnych przemówieniach przewodniczącego Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN Radosława Skryckiego, dyrektor grudziądzkiego muzeum Wioletty Pacuszki i przewodniczącego jego rady naukowej Wiesława Sieradzana z UMK pierwszy referat pt. *Rozważania o rozwoju map wojskowych od itinerariów do map hybrydowych i wywiadu geoprzestrzennego* wygłosił emerytowany szef Zarządu Geografii Wojskowej Sztabu Generalnego WP płk Eugeniusz Sobczyński. Po krótkim wstępie na temat specyfiki map wojskowych dokonał on zwięzłego przeglądu głównych wydarzeń wpływających na ich rozwój (zwłaszcza wielkich wojen), a zakończył omówieniem nowoczesnych technologii uzyskiwania, przetwarzania i prezentowania informacji przestrzennych na potrzeby wojska.

Na pierwszą serię wystąpień studentów i doktorantów złożyło się pięć krótkich omówień wyników prac wykonanych na uniwersytetach w Szczecinie oraz Toruniu, a dotyczących ikonograficznej i kartograficznej prezentacji obiektów wojskowych oraz wydarzeń wojennych w XVII–XIX w. Izabela Pacała (Uniwersytet Szczeciński) pokazała i omówiła ważną jako źródło historyczne miedziorytową rycinę Holendra Romeyna de Hoogha, na której widnieje obłężenie należącego wówczas do Szwecji Szczecina przez wojska brandenburskie w 1677 r. Po niej Paweł Pilarski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) przybliżył słuchaczom obraz twierdzy toruńskiej i jej wybranych obiektów na pruskich mapach i planach przechowywanych w Archiwum Miejskim w Toruniu, a następnie Dorota Kąkol (Uniwersytet Szczeciński) przedstawiła materiały ikonograficzne i kartograficzne ilustrujące bitwę morską w cieśninie Fehmarn w zachodniej części Bałtyku, stoczoną 3 października 1644 r. między flotami szwedzką (wspomagana

przez Holendrów) a duńską i przegraną przez tę ostatnią. Ośrodek szczeciński reprezentowały również dwie kolejne referentki – Joanna Słęga i Kamila Sarosińska. Pierwsza z nich wykazała na wielu przykładach znaczenie dawnych map jako źródeł do dziejów wojskowości morskiej rejonu Morza Bałtyckiego, druga zaś pokazała i skomentowała efektowne elementy zdobnicze (kartusze, panoplia, bordiury, festony i in.) na znanych rycinach Erika Dalhberga w dziele Samuela Pufendorfa *De rebus Carolo Gustavo Sveciae Rege gestis* wydanym w 1696 r.

Inny charakter miały następne trzy wystąpienia w sesji grudziądzkiej, dotyczące różnych aspektów pracy z dawnymi mapami jako źródłami historycznymi. Najpierw Anna Małka z gdańskiego oddziału Państwowego Instytutu Geologicznego przedstawiła wyniki badania zmian klifowych odcinków linii brzegowej Bałtyku w okolicy Gdyni w ostatnich dwustu latach, które przeprowadzono z wykorzystaniem pruskich wojskowych map topograficznych w skalach 1:25 000 i 1:50 000. Mateusz Zawadzki (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) wykorzystał z kolei *Topograficzną Kartę Królestwa Polskiego* w skali 1:126 000 jako źródło rekonstrukcji granic administracji państwowej i kościelnej województwa lubelskiego w 1827 r. Tomasz Panecki (Instytut Historii PAN, doktorant na Uniwersytecie Warszawskim) przedstawił natomiast projekt cyfrowej edycji rękopiśmiennej *Mappy topograficznej, wojskowej i statystycznej części Wielkopolski, która dziś Departament Poznański składa* w skali ok. 1:160 000, opracowanej w latach 1807–1812 przez Ernesta Gaula z inicjatywy Edwarda Raczynskiego.

Ostatnie trzy referaty przygotowane zostały w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry UMK, a dotyczyły konserwacji zabytków dawnej kartografii. Problemy związane z kompleksowymi zabiegami konserwatorskimi nad przechowywanym

w bibliotece klasztoru Zakonu Braci Mniejszych w Głubczycach piątym tomem znanego dzieła Georga Brauna i Fransa Hogenberga *Civitates Orbis Terrarum* z 1598 r. były treścią bogato ilustrowanej prezentacji Magdaleny Dorębskiej i Małgorzaty Pronobis-Gajdzis. Doświadczeniami wyniesionymi z konserwacji i renowacji trzech egzemplarzy słynnej mapy Księstwa Pomorskiego Eilharda Lubinusa z 1816 r. w skali ok. 1:220 000 podzieliła się Aleksandra Cybul, zaś Marlena Borycka omówiła (także w kontekście rozpoczętych prac konserwatorskich) specyficzną formę, treść i stopień zachowania pięciu niewielkich, prawdopodobnie dziewiętnastowiecznych sztucznych atlasów ze zbiorów Biblioteki Elbląskiej, zawierających m.in. liczne plany fortyfikacji i sceny bitew.

Po powyższych wystąpieniach głos zabrał zaproszony przez organizatorów konferencji Andrzej Tomczak, urodzony w 1922 r. emerytowany profesor Instytutu Historii i Archiwistyki UMK. Przypomniał on główne fakty ze swojego długiego życiorysu, w szczególności wczesne, międzywojenne kontakty z atlasami i mapami, a także późniejsze, zawodowe, archiwalistyczne związki z kartografią, a zwłaszcza jej historią, które zostały poświadczane wieloma publikacjami oraz członkostwem w Zespole Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN (od 1978 r.), w tym zorganizowaniem dwóch wspomnianych już ogólnopolskich konferencji – o mapach archiwalnych (1978) i kartografii fortecznej (1987)¹.

Panel w Grudziądzu zakończyła dyskusja, podczas której wypowiediano się m.in. o niektórych aspektach nowoczesnej konserwacji map (np. opłacalności wirtualnej rekonstrukcji ubytków), różnym podej-

ściu do map przez geografów historycznych i historyków kartografii oraz o roli wnikliwej analizy źródeł kartograficznych przed ich reedycją.

Drugi dzień obrad rozpoczęto od oficjalnego otwarcia konferencji, którego dokonał zastępca dyrektora Instytutu Maciej Krotofil. Po nim głos zabrał przewodniczący Oddziału Kartograficznego Polskiego Towarzystwa Geograficznego Marek Baranowski (Instytut Geodezji i Kartografii w Warszawie), który poinformował obecnych o trwających w Polsce obchodach Międzynarodowego Roku Mapy² oraz o ustanowieniu przez Oddział Kartograficzny PTG honorowego tytułu ambasadora kartografii nadawanego osobom spoza branży za wybitne zasługi w propagowaniu map i kartografii oraz wspieraniu jej rozwoju. Na wniosek Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN tytuł ten przyznano Andrzejowi Tomczakowi – w dowód uznania jego osiągnięć w działalności na rzecz promocji kartografii, przede wszystkim w środowisku archiwistów i historyków. Uroczyste otwarcie toruńskiej konferencji stało się dobrą okazją do wręczenia Profesorowi efektownej statuetki i stosownego dyplomu przez przewodniczącego Oddziału Kartograficznego PTG.

Dalsze obrady potoczyły się według ustalonego przez organizatorów planu, w którym zakwalifikowane do wygłoszenia referaty i komunikaty zostały podzielone na cztery grupy tematyczne i odpowiadające im sesje. Poprzedził je wstępny referat Radosława Skryckiego o potrzebach i możliwościach wprowadzenia historii kartografii wojskowej jako przedmiotu nauczania na uniwersyteckich studiach historycznych. Powołując się na Stanisława Alexandrowicza, refe-

¹ Te interesujące wspomnienia zmarłego 9 lutego 2017 r. Profesora zostały odtworzone z dokonanego w Grudziądzu nagrania i opublikowane pod tytułem *Moja droga do kartografii* na końcu zbioru artykułów *Szkoly, ośrodki i twórcy polskiej historii kartografii (1945–2015)*, red. T. Bogacz, B. Konopska, Warszawa 2016 (*Z Dziejów Kartografii*, 20), s. 167–171.

² W obchody Międzynarodowego Roku Mapy (2015–2016), ogłoszonego z inicjatywą Międzynarodowej Asocjacji Kartograficznej, została włączona także toruńsko-grudziądzka konferencja, a jego oryginalne logo z deklaracją „We love maps” umieszczono na redakcyjnej stronie broszury ze streszczeniami referatów.

rent rozpoczął od ubolewania nad niedocenianiem źródeł kartograficznych przez historyków, a po wymienieniu uczelni, na których prowadzone są wykłady z historii kartografii oraz odnotowaniu braku odpowiedniego podręcznika wystąpił z postulatem powołania specjalnego ogólnopolskiego zespołu, który zajęłby się różnymi aspektami dziejów kartografii wojskowej oraz opracowaniem przystępnie napisanej syntezy.

Na pierwszą sesję, zatytułowaną „Mapy wojskowe – źródła historyczne”, złożyły się trzy referaty. Wiesław Sieradzan (UMK) omówił i zilustrował licznymi przykładami dobrze rozpoznane plany Malborka i jego części z okresu od XVIII do początku XX w., które powstały z inicjatywy służb wojskowych różnych państw i na ich potrzeby, a w szczególności plany ilustrujące kolejne etapy budowy malborskiej twierdzy. Na przeciwny krańiec dawnej Rzeczypospolitej przeniósł słuchaczy Leszek Opyrchał (Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie), który po krótkim wprowadzeniu na temat dziejów budowy i oblężeń słynnej twierdzy w Kamieńcu Podolskim dokonał przeglądu jej zachowanych planów drukowanych i rękopiśmiennych, począwszy od najstarszego, opracowanego przez Cypriana Tomaszewicza i wydrukowanego w technice miedziorytu wkrótce po upadku twierdzy w 1672 r., a skończywszy na rosyjskich planach z 1812 r., na których Kamieniec Podolski przestał być twierdzą. Źródłom kartograficznym dotyczącym twierdz, tym razem pruskich z lat 1786–1806, poświęcony był również referat Grzegorza Podrucznego (Collegium Polonicum w Słubicach). Prelegent skupił się na zachowanej rękopiśmiennej dokumentacji rozbudowy istniejących twierdz śląskich (Srebrnej Góry, Nysy, Głogowa i Świdnicy) oraz niezrealizowanych projektów (m.in. Sieradza, Szczytna i Łęczycy) na obszarach używanych przez Prusy w wyniku drugiego i trzeciego rozbioru Rzeczypospolitej.

W następnej sesji, zatytułowanej „Mapy wojskowe – analiza kartograficzna”, wystąpiło pięciu referentów. Rozpoczął ją Paweł E. Weszpiński (Muzeum Warszawy) analizą i oceną wojskowych szczegółowych planów Warszawy z pierwszej połowy XIX w. wykonanych przez Korpus Inżynierów Wojskowych oraz Kwatermistrzostwo Generalne Wojska Polskiego pod kątem wykorzystania ich przy opracowywaniu ówczesnych i późniejszych planów komercyjnych (cywilnych). O niemieckich mapach i szkicach wojskowych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Olsztynie mówił Bogdan Wolak (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), poświęcając najwięcej uwagi wynikom analizy treści map przedstawiających działania armii niemieckiej w Prusach Wschodnich w latach 1914 i 1915. Po nim Wojciech Mielewczyk (Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie) zaprezentował i skomentował mało znane mapy powołanego przez Dowództwo Główne Wojsk Wielkopolskich wydawnictwa Kartografja, które działało w latach 1919–1920 i publikowało przede wszystkim reprodukcje arkuszy niemieckiej *Karte des Deutschen Reiches* w skali 1:100 000 z polskimi nazwami miejscowości³. Sesję zakończył komunikat Jerzego Ostrowskiego (Zespół Historii Kartografii przy IHN PAN) o metodach i wynikach badań dokładności kartometrycznej 24 dawnych wojskowych map topograficznych i topograficzno-przeładowych dzisiejszego terytorium Polski, które prowadzone były w latach 1952–1971 w Katedrze i Zakładzie Kartografii Uniwersytetu Warszawskiego przez prof. Stanisława Pietkiewicza (głównie w formie prac magisterskich) oraz kilku jego uczniów.

³ W opublikowanych w dwóch poprzednich numerach rocznika „Studia Geohistorica” sprawozdaniach z konferencji historyków kartografii w Lublinie w 2013 r. i we Wrocławiu w 2015 r. zdeformowane zostało nazwisko Autora tego referatu na Malewczyk (nr 2, s. 224) i Mielewsky (nr 4, s. 201), za co jako roztargniony autor tych sprawozdań bardzo przepraszam Pana dr. Wojciecha Mielewczaka oraz czytelników.

Atrakcyjnym punktem programu była wizyta w 6 Samodzielnym Oddziale Geograficznym w Toruniu – jednej z czterech jednostek służby geograficznej Wojska Polskiego (obok Warszawy, Komorowa k. Ostrowi Mazowieckiej i Leszna). Poprowadziła ją wprowadzająca prelekcja głównego specjalisty w Szefostwie Geografii Wojskowej płk. Artura Starczewskiego pt. *Zabezpieczenie sił zbrojnych RP* o zakresie i charakterze prac prowadzonych obecnie przez polskich topografów i kartografów wojskowych we współpracy ze służbami geograficznymi innych krajów członkowskich NATO i ściśle uzależnionych od ustalonych przez tę organizację standardów. Podczas zwiedzania kompleksu gmachów toruńskiego oddziału można było się przyjrzeć bieżącej pracy przy komputerach w jego poszczególnych zespołach, w tym w tzw. mobilnym zespole operacyjnym na samochodach, i wysłuchać cierpliwie udzielanych objaśnień.

Podobnie jak przy okazji poprzednich konferencji po południu odbyło się zebranie Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, w którym wzięto udział jedenaście jego członków obecnych w Toruniu. Zajęto się na nim głównie planowaniem następnych spotkań i zdecydowano, że kolejna, XXXI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii odbędzie się jesienią 2017 r. w Warszawie i Nieborowie, a poświęcona będzie dziejom kartografii historycznej oraz edycji źródeł kartograficznych. Za dwa lata natomiast, w związku z setną rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości, zaplanowano wstępnie zorganizowanie wspólnie z Oddziałem Kartograficznym PTG okolicznościowej konferencji w Warszawie.

Ostatni dzień konferencji wypełniły dwie sesje referatowe i końcowa dyskusja. Pierwsza, a trzecia z kolei sesja, zatytułowana „Ludzie – działalność kartografów wojskowych”, była najdłuższa, a złożyło się na nią pięć referatów. Zainaugurowała ją Lucyna Szaniawska (Zespół Historii Kar-

tografii przy IHN PAN), która omówiła działalność kartograficznej grupy geologów, z przyszłymi profesorami Edwardem Rühle i Stefanem Zbigniewem Różyckim na czele, w ramach Referatu Geologicznego Służby Geograficznej Komendy Głównej AK oraz zaprezentowała kilka arkuszy unikatowej rękopiśmiennej mapy geologicznej Polski w skali 1:100 000, wykonanej w tym referacie w latach 1942–1944. Ważny problem brzemiennej w skutki negatywnego wpływu władz wojskowych na działania związane z opracowaniem wielkoskalowej mapy gospodarczej Polski po pierwszej i drugiej wojnie światowej poruszyła w opartym na analizie źródeł referacie Beata Konopska (UMCS). Mało znany niewtajemniczonym przemożny wpływ doktryny politycznej i militarnej Związku Radzieckiego na polską kartografię wojskową w latach 1945–1990, a zwłaszcza po utworzeniu w 1955 r. Układu Warszawskiego, ujawnił z wieloma szczegółami w swoim drugim referacie płk Eugeniusz Sobczyński. Pokazał m.in. arkusze map topograficznych przygotowanych w dużych nakładach na tzw. polski kierunek uderzeniowy w ramach ewentualnej inwazji na Europę Zachodnią. Po raz drugi wystąpił również Jerzy Ostrowski, informując o ukazaniu się w 2015 r. wartościowej czterotomowej publikacji *Polski wkład w przyrodoznawstwo i technikę. Słownik polskich i związanych z Polską odkrywców, wynalazców oraz pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki* pod redakcją naukową Bolesława Orłowskiego. 35 spośród 1139 zamieszczonych w nim biogramów dotyczy przedstawicieli szeroko rozumianej kartografii wojskowej (od pomiarów terenowych po wydawanie map), w tym pracujących w naszym kraju cudzoziemców (np. Wilhelma Beauplana i Karola Perthéesa) oraz Polaków działających w służbach topograficznych innych krajów: od Rosji (m.in. Leona Barszczewskiego i Hieronima Stebnickiego) po Stany

Zjednoczone (Kazimierza Bielawskiego), Brazylię (Florestana Rozwadowskiego) i Argentynę (Roberta Chodasiewicza). Referent zwrócił też uwagę na uwzględnionych w słowniku aktywnych kartografów wojskowych, którzy po odejściu ze służby zostali nauczycielami akademickimi i mogą się poszczycić dużym dorobkiem naukowym (m.in. Franciszek Biernacki, Stanisław Pietkiewicz i Wiktor Grygorenko). Tylko jednym autorem i jego dziełem zainteresował uczestników sesji Kamil Nieścioruk (Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie). Opowiedział mianowicie o okolicznościach powstania i treści najstarszego planu całego Lublina w skali ok. 1:3600, który został wykonany przez inżyniera wojskowego C. d'Örkena i wydany w 1716 r. na potrzeby odbywających się w tym mieście rokowań konfederacji tarnogrodzkiej.

Na ostatni temat sesji referatowych organizatorzy wybrali „Konserwatorstwo”, ale umieścili tu tylko jedno, za to bardzo interesujące wystąpienie, stanowiące kontynuację i podsumowanie problematyki poruszanej w trzech referatach z grudziądzkiej części konferencji. W imieniu siedmioosobowego zespołu autorów z Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry UMK Dorota Jutrzenka-Supryn zaprezentowała unikatową pod wieloma względami wielką rękopiśmienną mapę gospodarczą tzw. Pszczyńskiego Wolnego Państwa Stanowego w skali ok. 1:17 500. Została ona opracowana w 1636 r. przez Andrzeja Hindenberga i od tego czasu była intensywnie użytkowana, wskutek czego zachowała się w bardzo złym stanie, wymagającym gruntownych zabiegów konserwatorskich. Tematem referatu były wnikliwe kompleksowe badania tego cennego zabytku, które posłużyły do wykonania jego wartościującej oceny i wyboru optymalnego sposobu uratowania.

Obrady zakończyła krótka ogólna dyskusja, w której głównie uzupełniano wystąpienia niektórych referentów, a poza

tym zwrócono uwagę na specyfikę miejsca map wojskowych i wojennych w klasyfikacji dzieł kartograficznych oraz różne podejścia do relacji między kartografią wojskową a cywilną na przykładzie sytuacji we współczesnych Niemczech. Konferencję podsumował i zamknął Radosław Skrycki, dziękując współorganizatorom za wysiłek, a uczestnikom za aktywność i wytrwałość. Zwrócił uwagę, że toruńsko-grudziądzkie obrady „wyjątkowo trzymały się tematu”, a ponadto poinformował o następnych planowanych spotkaniach i zapowiedział, że pełne teksty referatów ukaza się jako kolejny tom serii „Z Dziejów Kartografii”. Opublikowanie ich w możliwie nieodległym czasie będzie prawdziwym miernikiem sukcesu XXX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, jako że *verba volant, scripta manent!* Pamiętali o tym organizatorzy wymienionych na początku tego sprawozdania toruńskich konferencji z lat 1987 i 1994 poświęconych kartografii wojskowej, wydając obszerne tomy materiałów. Treść zapowiedzianej publikacji będzie ich cennym uzupełnieniem i rozwinięciem. ■

Jerzy Ostrowski
(Warszawa)

II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r.

W dniach 16–17 listopada 2016 r. w Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” odbyła się II konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” –